

BOOKA.

Knjiga **76**

Edicija **Zapadno od sunca**

DUBRAVKA UGREŠIĆ
LISICA

Copyright © Dubravka Ugrešić, 2017.

ZA IZDAVAČA

Ivan Bevc

Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Kapetan Mišina 8

office@booka.in

www.booka.in

PRELOM

Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA

Monika Lang

ŠTAMPA

DMD Štamparija

Beograd, 2017.

Tiraž 1500

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

ROMAN

LISICA

DUBRAVKA UGREŠIĆ

BOOKA.

PRVI DIO

Priča o tome kako nastaju priče

“Prava književna zabava započinje u onome trenutku kada priča izmakne autorovoj kontroli, kada se počne ponašati poput rotirajućih prskalice za travu i prskati u raznim smjerovima; kada trava krene rasti ne zbog vlage, već zbog žeđi za bliskim izvorom vlage.”

I. Ferris, *The Magnificent Art of
Translating Life into a Story and Vice Versa*

1.

Zaista, kako nastaju priče? Vjerujem da to pitanje postavljaju sebi mnogi pisci, iako većina izbjegava odgovor. Zašto? Možda zato što ne znaju odgovor, a možda i zato jer se boje da će se ponašati poput onih liječnika koji u razgovoru s pacijentima koriste isključivo latinske nazive (istina, takvih je sve manje!), ne bi li nad pacijentom ostvarili prednost (koju ionako imaju) i zadržali ga u inferiornu položaju (u kojemu se pacijent ovako ili onako nalazi). Zato pisci radije sliježu ramenima i dopuštaju čitaocima da vjeruju kako priče rastu poput korova, što je možda i bolje. Naime, od književničkih razmišljanja na tu temu dala bi se sastaviti pozamašna antologija besmislica. I čim je besmislica očitija, tim njezin autor ima više poštovatelja, poput onog slavnog pisca koji uporno ponavlja da je epifanijski trenutak za njega, u tom kreativnom smislu, bila jedna bejzbolska utakmica. Kako je bejzbolska loptica poletjela zrakom, njega je pogodila spoznaja da je – romanopisac! Čim se s utakmice vratio kući, odmah je sjeo za radni stol, i otada ne prestaje.

Ruski pisac Boris Pilnjak započinje svoju “Priču o tome kako nastaju priče” (pritom tekst jedva da ima desetak stranica) rečenicom da je u Tokiju, u slučajnom susretu, upoznao pisca Tagakija, za kojega mu je netko rekao da se proslavio romanom u kojemu opisuje “europsku ženu”, Ruskinju. Taj Tagaki izvjetrio bi iz Pilnjakova pamćenja

da u japanskome gradu K.-u,^{*} u arhivu sovjetskoga konzulata, Pilnjak nije vidio molbu Sofije Vasilevne Gnedih-Tagaki, koja je tražila reparaciju.

I dalje, što je dalje bilo? Pilnjakov domaćin i zemljak, sekretar sovjetskoga konzulata drug Džurba, vodi Pilnjaka u planinu iznad grada da mu pokaže hram lisice. “Lisica je utjelovljenje lukavosti i izdaje. Ako se duh lisice useli u čovjeka, rod toga čovjeka je proklet. Lisica je totem pisaca”, piše Pilnjak. Hram je smješten u tami cedrova, na stijeni koja se obrušava u more, a na oltaru hrama odmaraju se lisice. Odatle puca pogled na planinski lanac i ocean, i neobično je tiho. Tamo, na tom svetom mjestu, Pilnjak razmišlja o tome kako nastaju priče.

Japanski hram lisice i autobiografija Sofije Gnedih-Tagaki (koju drug Džurba daje piscu na čitanje) potiču Pilnjaka da napiše priču. Sofija je u Vladivostoku završila gimnaziju da bi se zaposlila kao učiteljica, ali samo dok se “ne pojavi prosac” (Pilnjakov komentar); bila je to djevojka “kakvih je u staroj Rusiji bilo na tisuće” (Pilnjakov komentar); “priglupa kao poezija, kao što se i pristoji nekome od osamnaest godina” (Pilnjakov komentar). Ženske biografije bile su u Rusiji slične “kao jaje jajetu: prva ljubav, gubitak nevinosti, sreća, muž, dijete i vrlo malo ostaloga”. Sofijina biografija počinje zanimati Pilnjaka tek od trenutka “kada je brod uplovio u luku Curugu – biografija neobična i kratka, koja ju je izdvojila iz tisuća biografija provincijskih ruskih žena”.

Kako se ova mlada žena iz Vladivostoka uopće našla na brodu koji putuje za Curugu?! Koristeći fragmente Sofijine autobiografije, Pilnjak

* Radi se o gradu Kobeu, što Pilnjak otkriva u svojoj knjizi posvećenoj Japanu *Korijenje japanskoga sunca*.

vješto dočarava njezin život u Vladivostoku, u dvadesetim godinama prošloga stoljeća. Sofija unajmljuje sobicu u kući u kojoj stanuje i japanski oficir Tagaki. Za njega se pričalo, piše Sofija u svojoj kratkoj autobiografiji, da se “tušira dva puta dnevno, nosi svileni rublje i noću odijeva pidžamu”. Tagaki govori ruski, ali umjesto “l” izgovara “r”, što zvuči smiješno, pogotovo kada naglas čita poeziju svojih omiljenih ruskih pjesnika (“Noć je mirisara...”).

Iako se po zakonima japanske armije japanski oficiri nisu smjeli ženiti sa strankinjama, Sofija i Tagaki ubrzo se zaručuju, na “turgenjevski način”.

Prije nego što će oputovati u Japan – jer u Vladivostok će uskoro nahrupiti Rusi – Tagaki ostavlja Sofiji upute i novac kako bi mogla doputovati za njim.”

Sofija putuje iz Vladivostoka u Curugu, gdje ju japanska pogranična policija zadržava i ispituje o njezinoj vezi s Tagakijem. Ona priznaje da su zaručeni. Policija privodi i Tagakija, predlaže mu da raskine zaruke i vrati Sofiju u Vladivostok, što Tagaki odbija. Umjesto toga, on ukrcava Sofiju u vlak za Osaku, gdje će je dočekati njegov brat

* Ovo je samo jedna od brojnih Pilnjakovih aluzija na ispraznost, glupost i lažnu sentimentalnost ruskih provincijskih gospođica.

** Iako čak dva puta ističe kako “nije njegovu da sudi o ljudima”, Pilnjak se pita “kako je ta žena uspjela proći mimo svega onoga što smo mi proživjeli tih godina. Kako je poznato, japanska carska vojska bila je na ruskom Dalekom Istoku 1920 godine da bi ga okupirala, i poznato je da su Japance istjerali partizani: o tome u biografiji nema ni riječi”. Pilnjakovo “ja” ovdje se naglo pretvara u strogo, deklarativno “mi”, baš kao da se nad njim nadvija prijeteca sjena kakvog “druga Džurbe”, i zbog nje, zbog te sjene, on kori Sofiju zbog apolitičnosti. Pilnjak će još jednom reagirati poput kakvog partijskog komesara, i reći: “U cijelom obalnom području ruskog Dalekog Istoka mrzili su Japance, Japanci su lovili boljševike, ubijali ih, palili u pećima, strijeljali; partizani su se dovijali na sve moguće načine kako da unište Japance, Kolčak i Semjonov su umrli, partizani su navaljivali poput goleme lavine – ni riječi o ovome nije spomenula Sofija Vasiljevna.”

i odvesti je na selo, u roditeljsku kuću, a sam se stavlja na raspolaganje vojnoj policiji. Slučaj će ubrzo biti razriješen povoljno po Tagakija: on će, doduše, biti zauvijek izbačen iz vojske i osuđen na dvije godine izgnanstva, ali će dobiti dopuštenje da kaznu izdržava na selu, u roditeljskoj kući, “utonuloj u zelenilo i cvijeće”.

Mladenci provode vrijeme u slatkoj osami. Njihove noći ispunjene su burnim tjelesnim strastima, a dani mirnom, ničim poremećenom svakidašnjicom. Tagaki je ljubazan, ali šutljiv, najradije provodi dane zatvoren u svojoj radnoj sobi.

“Ona je voljela, poštovala i bojala se muža: poštovala ga je jer je bio svemoćan, plemenit, šutljiv i obrazovan; voljela ga je i bojala ga se se za volju strasti što pustoši dušu, potčinjava i slabi volju, njezinu, ne njegovu”, piše Pilnjak. Pa ipak, iako o svome mužu nije znala mnogo, Sofija je bila posve ispunjena srećom zajedničkog života. Kada je Tagakijevo izgnanstvo službeno okončano, mladi par ostaje živjeti na selu. A onda u osamu njihova života nahrupljuju novinari, fotografi, ljudi... Tako Sofija otkriva tajnu muževljeva svakodnevnog povlačenja u radnu sobu: Tagaki je u te dvije ili tri godine napisao roman.

Tagakijev roman nije bila u stanju pročitati, iako je u to vrijeme već znala ponešto japanskoga. Molila ga je da joj kaže nešto o romanu, ali on je izbjegavao odgovor. Zahvaljujući velikom uspjehu romana njihov život promijenio se; sada su imali sluge koji su pripremali rižu i privatnoga šofera koji je Sofiju često vozio u obližnji grad u kupovinu. Tagakijev otac “klanjao se sinovljevoj ženi s više poštovanja nego ona njemu”. Sofija je počela uživati u muževljevoj slavi.

Sadržaj romana otkrila je kada ih je posjetio “novinar iz prijestolnice” koji je govorio ruski. Tagaki je cio roman posvetio njoj, opisuju-

ći svaki trenutak koji su proveli zajedno. Ispalo je da ju je taj novinar doveo pred zrcalo, gdje je “ugledala samu sebe oživjelu na papiru, i nije važno što je u romanu kliničkom preciznošću bilo opisano kako se grčila u strasti i metežu života; strava, njezina strava, započinjala je nakon toga. Saznala je da je sve, sav njezin život, bio materijal za promatranje, da ju je muž uhdio u svakom trenutku njezina života: tu je započinjao njezin užas, bila je to okrutna izdaja svega što je imala.”

Pilnjak tvrdi, a na nama je da mu vjerujemo, da su oni dijelovi autobiografije te “priglube žene” koji se odnose na djetinjstvo, gimnaziju i Vladivostok posve nezanimljivi, dok je opisujući dane provedene s mužem uspjela naći “prave, velike i jednostavne riječi”. Sve u svemu, Sofija je “napustila zvanje žene slavnoga pisca, ljubav i uzbuđljivost jaspisova vremena” i zatražila da se vrati u domovinu, u Vladivostok.

I što je dalje bilo? To je sve.

“Ona je izživjela svoju autobiografiju; njezinu biografiju – o tome kako je teže proći kroz smrt nego ubiti čovjeka – napisao sam ja. On je napisao divan roman.

Nije moje da sudim o ljudima, Moj je posao da razmišljam, najviše o tome kako nastaju priče.

Lisica je utjelovljenje duha lukavosti i izdaje. Ako se duh lisice use-
li u čovjeka, rod tog čovjeka je proklet. Lisica je totem pisaca.”

Je li Tagaki doista postojao, je li Sofija postojala – teško da možemo znati. U svakom slučaju, prilikom čitanja ove majstorski napisane priče čitaocu ni u jednoj sekundi ne pada na pamet da bi priča mogla biti iskonstruirana; da su i ruski konzulat u gradu K., i priča o Sofiji, i njezina molba za repatrijaciju i pisac Tagaki – izmišljeni. Čitalac

ostaje pogođen *stopostotnom* istinitošću priče, snagom kratke biografije koja se sastoji od dviju izdaja: jedne koju je prema Sofiji počinio pisac Tagaki; i druge koju je, povučen istim stvaralačkim impulsom, počinio pisac Pilnjak.

2.

Lisičje simboličko značenjsko polje u gotovo svim mitološko-folklornim tradicijama podrazumijeva lukavost, spretnost, laskavost, prevaru, laž, licemjerje, prijetvornost, sebičnost, podlost, samoljublje, lakomost, zavodljivost, seksualnost, osvetoljubivost, usamljenost. Lisica se u mitološko-folklornim tekstovima najčešće povezuje s nekom “sumnjivom” rabotom, ona zna zapasti u nevolje, pa se smatra i gubitnicom, i zbog svojih osobina nikada nije u doticaju s višim mitološkim bićima. Ona je u simboličkome čitanju smještena u nižu mitološku sortu. U japanskoj mitologiji lisica je glasnica Inari, japanske boginje uroda i riže; kao glasnica ona je povezana s ljudima, sa zemaljskom sferom, dok s “višom”, nebeskom ili spiritualnom, ima malo doticaja.

Kod Indijanaca, Eskima, sibirskih naroda i u Kini široko je rasprostranjena legenda o nekom siromašku kojemu svako jutro dolazi lisica, skida svoje krzno i pretvara se u ženu. Kada siromah to otkrije, on ukrade i sakrije njezino krzno, i ona postaje njegovom ženom. A kada žena nakon nekog vremena pronađe svoje krzno, vraća se u lisičje obličje i zauvijek napušta siromaška.

Lisica je u zapadnjačkoj i istočnjačkoj folklorno-mitološkoj imaginaciji najčešće trikster, prevarantica, ali se pojavljuje i kao demon, vještica i “ukleta nevjesta”, ili je, kao u kineskoj mitologiji, životinjsko

obličje umrle ljudske duše. U zapadnjačkoj folklorno-mitološkoj imaginaciji lisica je najčešće predstavljena u muškome rodu (Reineke, Reynard, Renart, Reinaert), a u istočnjačkoj u ženskome. U kineskoj (*huli jing*), japanskoj (*kitsune*) i korejskoj (*kumiho*) mitologiji lisica je majstorica prijetvorbe, simbol smrtonosnog ženskog erosa, demon, majstorica stvaranja iluzija. *Kitsune* u japanskoj mitologiji ima više rangova; ona može biti obična divlja lisica (*nogitsune*) ili postati *myobu*, nebeska lisica, ali za to treba čekati tisuću godina. O tome, koji je njezin rang u hijerarhiji, govore njezini repovi: najmoćnija je ona koja ih ima devet.

Sve u svemu, čini se da je Pilnjak bio u pravu; lisica se u mnogome kvalificira da bude totem sumnjive književničke sorte.

3.

Tko je Boris Pilnjak?

Fotografije privlačna muškarca s okruglim tanjušnim naočalama, odjevena u najbolja odijela, uvijek s leptir-mašnom, nalik na pravog pravcatog *dandija* – nimalo ne odgovaraju “zapadnjačkoj” predodžbi o ruskom revolucionarnom piscu. Pa ipak, Pilnjak je to bio: ruski revolucionarni pisac.

Njegovo pravo prezime je Vogau (Pilnjak je pseudonim), on je sin povolških Nijemaca, djetinjstvo i ranu mladost proveo je u ruskoj provinciji. Bio je jedan od najproduktivnijih pisaca svoga vremena, žanrovski i stilski raznolik. Njegovi prozni interesi obuhvaćali su tradicionalnu prozu s jakim nagnućem prema naturalizmu i “primitivizmu”, novinske reportaže, putopisni i “proizvodni” roman, dokumentarnu prozu i modernističku “ornamentalnu prozu”, čije je ogledno djelo roman *Gola godina*.

Pilnjak je bio voljen i omražen, slavan i utjecajan; njegov su književni rukopis imitirali mnogi; bio je preveden na strane jezike; i slobodan da putuje na mjesta o kojima su drugi samo sanjali. Bio je u Njemačkoj, Engleskoj, Kini, Japanu, SAD-u, u Grčkoj, Turskoj, Palestini, u Mongoliji... U njegov "japanski ciklus" spadaju putopisne knjige *Korijenje japanskog sunca*, *Kamenje i korijenje*, *Jelenji grad Nara* i *Priča o tome kako nastaju priče*. Americi je posvetio knjigu OK: *Američki roman*"; Engleskoj zbirku pripovijedaka *Engleske priče*; Kini *Kinesku priču*.

Žene su ga voljele, možda i zato jer mnoge žene imaju slabost prema piscima, osobito, čini se, Ruskinje. Pilnjak se ženio tri puta. S prvom ženom, Marijom Sokolovom, liječnicom u bolnici u Kolumni, imao je dvoje djece. Njegova druga žena bila je glumica Malog kazališta u Moskvi, ljepotica Olga Ščerbinovska; a treća gruzinska glumica i režiserka Kira Andronikašvili. S njom je imao sina Bori-

* Boris Pilnjak – zahvaljujući složenom odnosu dviju zemalja i kulturno-politički velikodušnom historijskom trenutku – boravio je u Japanu u dva navrata, u proljeće 1926 i 1932. Što se kulturnih odnosa Rusije i Japana tiče, oni su gotovo dramatično zanimljivi: naime, Japan tradicionalno pokazuje jak interes prema ruskoj kulturi, od vremena realizma i Tolstojevih prvih prijevoda na japanski, preko jakih rusističkih studija, sve do samog Pilnjaka, čija su djela, poput romana *Gole godine*, bila poznata japanskim čitaocima do Pilnjakova dolaska u Japan. Novi nedavno objavljeni prijevod *Braće Karamazovih* na japanski rasprodan je u milijunskoj nakladi, što se, valjda, više ne događa ni u Rusiji. Odnos dviju zemalja nije temeljen na reciprocitetu: Japanci su uvijek pokazivali daleko veći kulturni interes prema Rusiji nego što je Rusija ikada pokazivala prema Japanu. U tom smislu pisac Tagaki koji govori ruski i napamet recitira stihove ruskih pjesnika posve je uvjerljiv lik.

** Pilnjak putuje u Ameriku 1931. na poziv MGM-a, zbog filmskog projekta o američkom inženjeru na velikom gradilištu u Sovjetskoj Rusiji (tema Pilnjakova romana *Volga se ulijeva u Kaspijsko more* jest gradnja hidroelektrane Dneprostroj). Ugovor s MGM-om je raskinuo, ali je zato kupio polovni ford i proputovao Ameriku od obale do obale. Imao je susrete s američkim piscima Theodorem Dreiserom, Sinclairom Lewisom, Floydom Dellom, Reginom Andrews, Waldom Frankom, Mikeom Goldom, Maxom Eastmanom, W. E. Woodwardom i Uptonom Sinclairom.

sa. Posjedovao je čak dva automobila (prevezavši ford, koji je kupio u Americi, u Sovjetski Savez!) i imao na rasplaganju prostranu “daču” u Peredelkinu, poznatom umjetničkom vikendaškom naselju u blizini Moskve.

Pilnjakova bibliografija je pozamašna. Osim antologijske *Gole godine* značajni su njegovi romani *Mašine i vuci* (*Mašiny i volki*) i *Volga utječe u Kaspijsko more* (*Volga upadaet v Kaspijskoe more*). Veliki skandal izazvala je njegova “Pripovijest o neugašenom mjesecu” (“Povest’ o nepogašenoj lune”), pripovijest o ubojstvu komunističkog vođe Frunzea. Otrovavši ga prevelikom dozom kloroforma, ubojstvo su, navodno po Staljinovu nalogu, izvršili liječnici.

Pilnjak je bio blizak prijatelj s Jevgenijem Zamjatinom. Jevgenij Zamjatin – inženjer koji je radio za Rusku carsku mornaricu, a knjige je pisao iz hobija – autor je najsnažnijih riječi koje je jedan pisac uputio svome krvniku. U pismu Staljinu – u kojemu traži dopuštenje da napusti Sovjetski Savez (što mu je Staljin, na nagovor Maksima Gorkoga, i dopustio!) – napisao je: “Pravu književnost ne stvaraju marljivi i poslušni činovnici, nego luđaci, pustinjaci, heretici, sanjari, buntovnici i skeptici.”

Zamjatinov roman *Mi* (objavljen na engleskome jeziku 1924.) plagirali su mnogi pisci: George Orwell (1984), Aldous Huxley (*Brave New World*) i drugi. Kurt Vonnegut jedini je to javno i priznao, drugi su upirali prstom jedni u druge (Orwell u Huxleyja, na primjer!). Emigracija Zamjatinu nije donijela sreću: proživio je u Parizu svega šest bijednih godina i umro od srčnoga udara, 1937., iste godine kada je uhapšen Boris Pilnjak. Čini se da Staljinov metak, koji je tih godina kosio ruske pisce, nije mimoišao ni Zamjatina, iako se Zamjatin bio sklonio van njegova dometa. Ovo, međutim, nije priča o Zamjatinu, nego o priči koja govori o tome kako nastaju priče.

4.

“Priča o tome kako nastaju priče” napisana je 1926. godine. Iste godine rodila se moja mama. Te iste godine dogodile su se mnoge stvari koje bih mogla smišljenije i spretnije povezati s maminom biografijom. Ja, međutim, zamišljam da između Pilnjakove pripovijetke i biografije moje mame postoji duboka poetička povezanost.

“Ukrcao ju je na vlak, rekavši da će je u Osaki dočekati njegov brat, a on sam da će biti ‘malko zauzet’. On se sakrio u mraku, vlak je krenuo u tamne planine, da bi je ostavio u najžešćoj usamljenosti i najtvrdj vjeri da je on, Tagaki, jedini na cijelome svijetu, ljubljeni, vjeran, kojemu duguje sve, ispunjena zahvalnošću, ne shvaćajući baš ništa. U vagonu je bilo vrlo svijetlo, za prozorima je sve tonulo u mrak. Uokolo nje sve je bilo strašno i nerazumljivo, osobito kada su se Japanci koji su putovali s njom u istom vagonu, muškarci i žene, stali prije spavanja razodijevati, ne stideći se nagoga tijela, i kada su kroz prozore na stanici stali prodavati vrući čaj u bočicama i košarice od jelovine s večerom, rižom, ribom, rotkvicama, s papirnatim salvetama, čačkalicom i dva štapića s kojima je trebalo jesti. Zatim se u vagonu ugasilo svjetlo i ljudi su zaspali. Ona nije spavala cijelu noć, usamljena, ne shvaćajući, uplašena. Ništa nije razumjela.”

Dvadeset godina nakon što je nastala Pilnjakova priča, 1946. godine, moja dvadesetogodišnja mama kreće na put svoga života. Kupivši kartu za vlak, mama kupuje kartu za put u nepoznato. S izбором tog puta, a ne nekog drugog, počinje se odmotavati klupko njezine sudbine, koja baš kao da je, zajedno s putnim znakovima i željezničkim stanicama, već bila ucrtana u linijama na njezinu dlanu. U crnomorskoj Varni, gdje je živjela, pohađala gimnaziju, obožava-

la filmove i knjige (osobito romane sa ženskim imenom i prezime-nom u samome naslovu!), upoznala je krajem rata mornara, Hrvata, zaljubila se u njega, zaručila s njim i nakon završetka rata zaputila u Jugoslaviju. Na vlak su je stavili roditelji, položili su je u kupe nježno, kao u kakvu barčicu koja će njihovo čedo dovesti do si-gurnih obala. Pritom bukvalno: otac moje majke, moj djed, bio je željezničar. Mama je putovala iz Varne u Sofiju, iz Sofije pre-ma Beogradu, iz Beograda prema Zagrebu. Vlak je prolazio kroz ruševine, i to će je najviše potresti, ti sati prolaska kroz predjele spaljene zemlje, a onda će, prema mornarevim uputama, osam-desetak kilometara prije Zagreba sići, i naći se u mraku napuštene i zapuštene provincijske željezničke stanice. Tamo je nitko nije čekao. Ta mračna i napuštena željeznička stanica utisnula se u mamino srce kao vrući žig, kao prva teška i bolna izdaja.

“Priča o tome kako nastaju priče” zapravo ponavlja obrazac bajki; bajki o tajanstvenome biću koje nije od ovoga svijeta; o “nepozna-toj sili” (Zvijer, Voron Voronovič, Zmaj, Sunce, Mjesec, Košćej Besmrt-ni, Modrobradi itd.) koja odnosi nevjestu iza sedam brda, iza sedam mora, u udaljeno carstvo (ono se u bajkama zove “brončanim”, “srebr-nim”, “zlatnim” ili “medenim” carstvom). Jaspis je Pilnjakov sinonim za Japan i za Sofijine dane sreće (“jaspisovi dani”; “jaspisova brojani-ca dana je odbrojana”; “uzbudljivost jaspisova vremena”). Tajanstve-ni Tagaki odnosi svoju rusku nevjestu u “jaspisovo” carstvo. I doista, Tagaki nije nimalo sličan zastavniku Ivancovu, na primjer, kojega je Sofija “prestala pozdravljati” jer je “svima izbrbljao da su imali spoj”. Zagonetni Tagaki, za razliku od prostaka Ivanceva, ljubi ženama ruke i prilikom susreta poklanja “čokoradu”. Istina, Sofiji se isprva taj “čo-vjek tuđe rase, taj Japanac” nije svidio, štoviše bio joj je odbojan, ali je – baš kao u bajkama u kojima se “zvijer” pretvara u zavodljiva lju-bavnika – ubrzo pokorio njezinu dušu.

I eto paradoksa: da Pilnjakova priča ne sadrži u sebi obrazac bajke, ne bi bila toliko uvjerljiva. Djevojka, koju baš ništa nije izdvajalo iz tisuća istih, u trenutku pristanka da potrči za zlatnim klupkom svoje ženske sudbine postaje uvjerljivom junakinjom. Što bi to trebala biti ženska sudbina? Odgovor na to pitanje pruža većinski korpus klasičnih djela svjetske književnosti. Postoji jak obrazac (mem, memorijska kartica) koji tekstovi svjetske književnosti (oni manjinski, pisani ženskom, kao i oni većinski, pisani muškom rukom) prenose iz stoljeća u stoljeće poput nasljedne bolesti. Junakinja se mora ponašati prema tome obrascu da bismo je uopće prepoznali kao junakinju. Drugim riječima, ona mora proći kroz test poniženja da bi zaradila pravo na vječni život. U Pilnjakovoj priči junakinja je dvostruko prevarena, ogoljena i "pokradena": jednom od Tagakija, drugi put od Pilnjaka. Pilnjak to zove "prolaskom kroz smrt" (!). Tako se Sofija, mala junakinja kratke priče, pridružuje svim onim ženskim književnim likovima koji pronose taj obrazac sve do današnjih dana, do romana s mnogomilijunskom nakladom, u kojima Ona drhti očarana tajanstvenim Njime. On će je začarati, pokoriti, poniziti i prevariti, a Ona će na kraju uskrsnuti kao junakinja dostojna poštovanja i samopoštovanja.

A što se moje mame tiče, njezino mlado i jedro srce zacijeljet će. Prava je sreća da je Sudbina, ta smušena spisateljica, zaboravila da je na peronu provincijske stanice svoju mamu trebao čekati mornar. Mornari obično ne čekaju svoje dragane na željezničkim peronima, njima je mjesto u lukama, možda je zato Sudbina zaboravila na mornara. A onda se, poput odgođenog happy enda, u svjetlu na kraju metaforičkoga tunela, pojavio On, pravi junak mamine priče, moj budući otac. Ovo, međutim, nije priča o mojoj majci i mome ocu, nego priča koja nastoji reći nešto o tome kako nastaju priče.

5.

U Moskvi sam se prvi put našla 1975. godine. Došla sam iz (danas nepostojeće) Jugoslavije u (danas nepostojeći) Sovjetski Savez na dvosemestralnu stipendiju. U to su vrijeme između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza postojali programi akademske razmjene. Moj prvi izlazak u centar Moskve pamtim po epizodi. Zatrebala sam toalet, u restorane i kafeterije nije se moglo lako ući, jer su pred njima stajali podugački redovi, a javnih toaleta jedva da je bilo. Ipak, našao se jedan, u samome centru. Po izlasku iz kabine okružila me grupa Ciganki, njih četiri ili pet. Nisam razumjela što su od mene tražile. Posvuda su sijale sitnu pljuvačku, lagano me tapkale, vukle me za ruku, širile moje dlanove, nešto govorile, sve u isti mah, a zatim se povukle jednako brzo kao što su se pojavile. Omamljena, izašla sam na ulicu i zamijetila da u ruci držim smotuljak. Otvorila sam dlan. Iz njega su ispali bezvrijedni listići od lutrije, rascijepljeni popola. Provjerila sam torbicu. Iz moje torbice nestalo je dvjestotinjak rubalja, što je u ono vrijeme bilo otprilike dvije prosječne sovjetske plaće. Gubitak novca nije me nimalo pogodio, štoviše, činilo mi se da sam sletjevši u Moskvu, uletjela u svakidašnjicu Bulgakovljeva romana *Majstor* i *Margarita*. Kao što je Pilnjakova junakinja Sofija promatrala svijet kroz turgenjevski, romantičarski rakurs, ja sam ga (tada barem) promatrala kroz bulgakovljevski.

Bila sam smještena u studentskom domu Moskovskog državnog univerziteta, MGU, u jednome od sedam poznatih moskovskih nebodera. Stanovala sam u blok-sobi 513, u zoni B, dijeleći kupaonicu i ulazni hodnik sa zemljakinjom, studenticom matematike. Trebalo mi je dugo da naučim kako ući i kako izaći, i kako bilo što pronaći u tom ogromnom arhitektonskom labirintu podijeljenom na zone. Na mome katu, u zoni B, bili su smješteni Jugoslaveni, Finci i Arapi. Prisustvo posljednjih odavao je topao miris nepoznatih začina koji je dolazio iz zajedničke kuhinje na katu. Jedan od troje Finaca dobio je stipendiju da radi na doktoratu o

tada još živom Mihailu Šolohovu. Ubrzo je sve troje Finaca, dva mladića i jedna djevojka, zaboravilo zašto su uopće došli. Opijali su se iza zaključanih vrata svoje studentske sobe do besvijesti i nisu stali sve dok nije došlo vrijeme da se vrate kući. Domaći su teško dolazili do votke zbog raznih restrikcija. Stranci su votku kupovali uz pomoć svojih putovnica i strane valute u elitnim trgovinama za strance. Lanac tih trgovina zvao se Berezka. Votka je u Brezici bila puno jeftinija nego u Finskoj.

Ja sam, za razliku od Finca, došla s namjerom da skupim materijal za magistarsku radnju o Borisu Pilnjaku. Prva dva ili tri mjeseca, od sveukupnih deset koliko je trajala akademska godina, provela sam u Lenjinskoj biblioteci (današnji naziv je Ruska državna biblioteka). Sam pristup biblioteci bio je mučan, jer je najprije trebalo čekati u dugačkome redu da bi se u garderobi ostavile stvari; zatim u dugačkome redu da bi korisnik biblioteke prošao kroz provjeru bibliotečnih policajaca (pamtim svakodnevno istresanje sadržaja torbice na stol) i ušao u radni dio biblioteke; a zatim dugo da bi pomoću mehanizma nalik na tračnice i vlak (nadam se da to nisam sanjala i da je takvo što doista postojalo?!) naručene knjige stigle pred korisnika. Možda je i ta zamorna procedura bila razlog da su mnogi ljudi u biblioteci spavali. Postojala su dva ili tri fotokopirna aparata, pred kojima su stajali dugi redovi, jer je bilo dopušteno fotokopirati samo dvadeset stranica na dan. Kopije su pritom bile otisnute na grubom i debelom papiru, gotovo kartonu. Istina, tko je imao novaca, taj je mogao unajmiti "surogata", čekača u redu koji će posao fotokopiranja obaviti umjesto njega. Više od svega užasavala je prostorija za pušače, u potkrovlju biblioteke. Bila je to mala, zagušljiva sobica, s nekoliko stolica i stolom na kojemu su stajale velike okrugle limene posude, rashodovane kutije od filmskih traka, prepune opušaka. Pred tim brdima opušaka sjedili su mučenici, pušači. Nešto očekivane ljudskosti i topline nije pružala ni kafeterija, jer i tamo se moralo čekati u dugačkom redu da bi se uopće ušlo, a

pritom se čekanje nije isplatilo: loša kava, poslovično dobar ruski čaj i tužne hrenovke, koje su iskakale odasvuda: iz studentskih menzi, iz lonaca uličnih prodavača hrenovki, iz jeftinih moskovskih zalogajnica.

Rad u bibliotekama bio je mučan, zahtijevao je strpljenje, a ja, očito, nisam imala bibliotečnu karizmu. Paralelni književni život bio je neusporedivo zanimljiviji. U tom paralelnom životu ljudi su se snalazili zahvaljujući prijateljima i vezama. Jedan od mojih prijatelja, koji je radio u toj istoj Lenjinskoj biblioteci, znao je knjige koje su mi trebale snimiti običnim fotografskim aparatom, a onda bismo razvili te filmove i složili fotografije kao stranice. Tako sam nekoliko knjiga čuvala u kutijama od fotografskog papira. U tom paralelnom životu postojali su još uvijek živi svjedoci prošle epohe, upoznati se s njima bilo je značajnije od rada u biblioteci; tu su se, kao u kakvom Hadu, mogli sresti dugovječniji predstavnici epohe ruske avangarde, ti koji su naprosto imali sreću da prežive;* tu su se knjige tajno umnožavale i raspčavale; a stranci, poput mene, bili su od koristi: oni su mogli u Berezki kupiti primjerke teško nabavljivih ruskih izdanja, donijeti sa sobom strana ruska izdanja (*tamizdat*), poslužiti kao potencijalni poštari i poneki rukopis iznijeti iz zemlje.

6.

U toj Moskvi – gdje su se mnogi, i domaći i strani, filolozi bavili lovom na još živuće sudionike i svjedoke prošle epohe; gdje su udovice slavnih književnika bile na najvišoj cijeni (poput tada još žive

* Tako sam upoznala i Genadija Gora, književnika i kolekcionara, bliskoga avangardnoj grupi Oberiu, i Aleksandra Razumovskoga, posljednjeg živućeg člana te iste grupe, autora avangardnog filma *Mjasorubka (Stroj za mljevenje mesa)*. Nikolaja Hardžijeva, čuvenog kolekcionara i velikog znalca ruske avangarde, nisam uspjela upoznati.

Nadežde Mandelštam); gdje je svatko tko je preživio i nadživio druge, i bio sposoban da svjedoči o tome, bio na cijeni; gdje je sve vrijeme od pisaca memoara, uspomena i dnevnika, od kolekcionara i arhivara, od pravih i lažnih umjetnika, od onih koji su “sjedili” (sudet’), dakle bili u logoru, i onih koji su se stidjeli što nisu – ja sam upoznala Pilnjakova sina Borisa. Istina, sebe sam izuzimala iz kategorije “lovaca” na žive svjedoke vremena: opća pomama za biografizmom nije mi se svidjela, iako sam razumjela odakle dolazi. U takvu okružju bitka koju su izvojevali ruski formalisti – velika bitka za tekst umjetničkoga djela – pokazala se uzaludnom. Mnogi autorski tekstovi nestajali su pod silovitim stampedom autorskih biografskih detalja...

Boris Andronikašvili bio je Pilnjakov sin iz piščeva trećeg braka s poznatom gruzinskom filmskom glumicom i režiserkom Kirom Andronikašvili. Boris je bio visok, snažan i naočit muškarac, školovani filmski glumac. Osjećao se Gruzijcem, ponosio se plemeniškim prezimenom Andronikašvili, ruski je govorio s teškim gruzijskim akcentom, kao i mnogi Gruzijci, u njegovoj kući pila se čača i jeo *hačapuri*, njegov pravi dom nije bila hladna i bezmirisna Moskva, nego “grad ruža i ovčjeg loja”, kako je Tbilisi, brzo, i s neobičnom točnošću, opisao Isak Babelj. U trenutku kada sam ga upoznala, bio je napustio film i bavio se očevom ostavštinom, a kako za to nije bio školovan, činio je to amaterski. I sam je napisao nekoliko prozних knjiga. Bio je u drugom braku, u kojem je imao dvoje djece, petogodišnju Kiru i dvogodišnjega Sandra.

Magistarsku radnju o Borisu Pilnjaku nisam napisala, odustala sam od teme. Istina, kasnije sam prevela “Golu godinu”, “Mećavu” i “Priču o tome kako nastaju priče” na hrvatski jezik. Magistarsku radnju napisala sam, ali o nečemu posve drugom. Borisa sam vidjela još jednom ili dva puta, u svakom slučaju posljednji put 6. rujna 1989. go-

dine, za vrijeme kratkog boravka u Moskvi, kada mi je poklonio netom objavljeni zbornik Pilnjakove proze, s predgovorom koji je sam napisao. Ne bih zapamtila taj detalj da u knjizi ne stoji Borisova posveta s datumom. Gotovo da ga nisam prepoznala, imao je pogled iz kojega je izbijala neka nejasna unutrašnja kapitulacija. Izmijenili smo nekoliko pisama, a onda izgubili svaku vezu. Sovjetski Savez se raspao, Jugoslavija se raspadala, i ja sam četiri godine kasnije napustila zemlju. Zatvorila sam mnoge fajlove, među njima i tu moskovsku godinu, kada sam se trebala baviti Borisom Pilnjakom, a ja sam se, umjesto književnošću, bavila životom, iako se to dvoje tada činilo nerazdvojivim.

Boris Andronikašvili umro je sedam godina kasnije, u šezdeset i drugoj godini života. Podatak sam pronašla na internetu. Njegova sabrana djela u dva sveska objavljena su 2007. godine. Njegova kćerka Kira magistrirala je i objavila o svome djedu knjigu i uredila dva impresivna sveska Pilnjakovih pisama.* Nisam sigurna da ću pročitati te knjige, puno putujem, presijecam granice, nastojim da sa sobom nosim što manje prtljage, zatvorila sam mnoge fajlove. A jednom zatvoreni, fajlovi postaju nečitljivima.

7.

Biografija Sofije Gnedih-Tagaki privukla je Borisa Pilnjaka poput magneta. Pilnjak je ukrao Sofijinu dušu (lisica kao medijator između dva svijeta, svijeta mrtvih i svijeta živih), ali joj je istodobno podigao književni spomenik. Pa ipak, njezina biografija imala je značenje za Pilnjaka tada, u tom određenom trenutku; da ga je okrznila u nekom

* Kira Borisovna Andronikašvili-Pilnjak, *Boris Pilnjak: Opyt segodnjašnego pročtenia*, Moskva, 1995.; Boris Pil'njak, *Pis'ma, tom 1 (1906-1922) i 2 (1923-1937)*, Moskva, 2010.

drugom, susret s njezinom pričom možda ne bi proizveo priču. Mnoge priče u životu književnika završavaju kao *lithopaedioni*, kao kalcificirani embrioni.

Moskvom su tih godina šetali filolozi, školovani i amateri, dobrovoljno preuzevši na sebe svetu misiju spašavanja zagubljenih rukopisa, traganja za izgubljenim rukopisima i oživljavanja zaboravljenih autora i knjiga. Golema rupa u kojoj su nestali milijuni ljudskih sudbina isijavala je grozničavu glad za nadomjeskom, koja se nama, strancima, činila malko bolesnom, ali isto tako i privlačnom, poput prolaska s onu stranu ogedala. Mnogi samozvani "arheolozi književnosti" iskreno su sagorijevali u dobrovoljnoj misiji njezina spašavanja od zaborava i sličili su na ljude-knjige iz Bradburyjeva romana (i Truffautova filma) *Fahrenheit 451*. Mnogi su sanjali rukopise koji su izgorjeli (Rukopisi ipak gore!), a i vremena za književni aktivizam bilo je napretek. Nitko ništa nije očekivao, nitko se ničemu nije nadao, svatko je u tom zamrznutom vremenu bio prepušten nekoj svojoj groznici. A samoubojstvo stare ljubiteljice knjiga, Book Woman, iz *Fahrenheita 451* – koja se radije spaljuje zajedno sa svojom bibliotekom nego da živi život bez knjiga – činilo se tada, u tom grozničavo strastvenom knjiškom vremenu, posve razumljivim izborom.

Pišući ovu priču, otvorila sam nasumce tanku požutjelu mapu da provjerim hoće li njezino otvaranje išta pokrenuti. Unutra su bile dvije bilježnice, tanke, s mekim, svijetlozelenkastim koricama, na kojima je pisalo *Tetrad'*. (Na takve bilježnice naletjela sam ponovo, mnogo godina kasnije, u Berlinu, u nekom šik dućanu gdje se prodavala nostalgija za vremenima komunističkoga dizajna.) U tekama s kockastim papirom puzala je ispisana mojom rukom bibliografija članaka o Pilnjaku, koje sam, valjda, čitala ili namjeravala pročitati u biblioteci. Iz mape, ustvari, nije izletio sadržaj, nego miris, težak i ne-

ponovljiv miris, sadržaja i nije bilo. Iz bilježnice su ispale dvije stranice presloženog papira A4 formata, na kojemu su se, jedna ispod druge, nanizale riječi. Papir je u međuvremenu bio posve požutio...

Spomenar, igre: karte, šah, zvrk, klio-klio (Gunther Gras); fatalni predmeti: čavao, revolver, vile; čarape, vrpce, trake, šinjon, štap, kamin; svila, cimet, biber; tunika ("Josip i njegova braća"); svjetiljke, šibice, gobleni, pudrijera, perika; škare, Krleža; Zola, čavao ("Nana"); Hamsun, olovke "Pan"; veslo, Dreiser; noćna posuda, kapice, košulje, lula, kandirano voće; predmeti koji se sele, Francis Ponge, Bachelard, Rilke; bodež, rublje, posteljina, porodične fotografije; Desdemona, rupčić; ključ, bačva ruma, ogledalo, medaljoni; Kafka, grodek, "Domaćinova briga"; muzička kutija, škrinje, klavir, prozor, češalj od kornjačevine, jantar; 12 stolica, igra staklenih perli; suncobran, prsten s otrovom, pečatnjak, podvezice, korzet, zavjesa, molitvenik, kubura, sat, monokl, lornjonn; Gogolj, kolač; Cortázar, bomboni; tabakera, zalagaonica.

Fragment se činio nerazumljivim, između nekadašnje i sadašnje mene zaleгло je vrijeme od gotovo četrdeset godina. Riječi su bjelodano bile ispisane mojom rukom, u ružnoj, sivoj i hladnoj Moskvi, u kojoj sam – galvanizirana atmosferom *podzemnoga* života i bulgakovljevskim rakursom – proživjela jednu akademsku godinu. Radi se, samo nagađam, o nasumično nabacanom popisu stvari ili predmeta koji služe kao "okidači", ti što pokreću priču, igraju važnu ulogu u fabuli, ili su pak važan kompozicijski element priče. Predmeti (najčešće čarobni) igraju ključnu ulogu u bajkama, ali često i u tzv. umjetničkoj književnosti. Pretpostavljam da je iza svake riječi stajao i književni primjer, ili barem mutna predodžba o primjeru. Ako je tako, kako to da sam izostavila mnoge važne pokretače priča, poput *kabanice*, Gogoljeve "Kabanice", na primjer? A ako je sve tako, kako je moguće da su se baš takve stvari vrzmale po mojoj mladoj i bujnoj glavi!? Ispada da je Moskva u mojoj biografiji

jedva započeta priča, *lithopaedion*, kalcificirani embrion. Ona tako stoji, ne miče se, ja zaboravljam na njezinu prisutnost, ukoliko se ta vrsta koegzistencije uopće može nazvati prisutnošću.

8.

Upoznala sam ga u baru moskovskog hotela Beograd, kamo su svraćali Jugoslaveni: ti koji su studirali u Moskvi, ti koji su radili u jugoslavenskoj ambasadi i predstavništvima raznoraznih jugoslavenskih firmi u Moskvi, i jugoslavenski turisti koji su, iz ovih ili onih razloga, došli da potraže svoje zemljake. Bio je fizički neobično privlačan, bilo je teško ne zapaziti ga, s riđom kosom i kratkom bradom, svijetlozelenim očima i skladno građenim tijelom. Bio je moj zemljak i lažac, od onih koji lažu i kada ne trebaju. Netko tko šeta uokolo u crvenim engleskim puloverima, plavim košuljama na sitne bijele pruge, u kašmirskom kaputu, s bijelim kašmirskim šalom obješenim oko vrata i tvrdi da u Moskvi studira slikarstvo nije mogao biti drugo do notorni lažac. Bio je, doduše, malorječiv, što je umnogome popravljalo sliku. Začarao me, priznajem: na sivom i tmurnom moskovskom fonu, tako zelenook i riđ, izgledao je kao da nije od ovoga svijeta. Dlanove je imao stolarske; najveće, najšire i najtoplije dlanove s kojima sam ikada bila u kontaktu. Ljubav je vodio temeljito i dugo, čas vruće, čas hladno, baš kao da na dobro zagrijanoj tavici podgrijava kockice leda. Ludovali smo, zaljubila sam se u njega, ljubav je mirisala na obećanje, tresla me ljubavna groznica, bila sam spremna umrijeti za njega. Kada je odlazio, suzama sam zalijevala moskovski aerodrom Šeremetjevo. Aerodromska policija, očito nenavikla na pretjerano osjećajne scene, legitimirala me je, pitala me je zašto plačem, a ja nisam bila u stanju odgovoriti, jer sam umirala: moj riđokosi ljubavnik plivao je u moru mojih

suza i, dosegnuvši obale pasoške kontrole, nestao s moga horizonta. U ruci sam stiskala imaginarni dobitak, bezvrijedne listiće od lutrije, rascijepljene popola. Iz mojih grudi iščezlo je srce... Nije mi ostavio svoju adresu, ja sam mu doturila svoju, pisma su glupa, rekao je, bio je siguran da ćemo se kad-tad ponovo sreći. I eto stvari koju si ne znam objasniti: ja, koja sam bila spremna krenuti za njim na kraj svijeta, nikada u životu nisam nikoga lakše i brže zaboravila!

Riđi je zakucao na moja vrata nakon godinu dana, kada sam se već bila vratila kući. Susret me začudo ostavio ravnodušnom, štoviše, zasmetalo me to iznenadno i nenajavljeno pojavljivanje. Činilo mi se da mi zaklanja pogled, iako on, moj pogled, nije bio usmjeren ni na što vrijedno pažnje. Izvukla sam iz njega sve što je trebalo znati: da je oženjen, da je doputovao, gle, ne zbog mene, nego zbog neke moje sugrađanke, koja je (Oops!), majka njegova neželjena djeteta. Iako je priča bila zamorno banalna, iz moga neprovjetrenoga srca izletio je moljac sućuti.

Riđi se objavio još jednom, nakon nekoliko godina, ponovo nenajavljeno, ali ovoga puta planula je nepredviđena, snažna iskra, i mi smo jurnuli na kratak i buran izlet na jadransku obalu. O sebi ponovo nije govorio mnogo (ah, lukavac!), ali se zato s neprimjerenom nježnošću prisjećao našeg davnog izleta u Lenjingrad.

“Nas dvoje nikada nismo bili u Lenjingradu!” rekla sam zaprepašteno.

Uvjeravao me da smo bili, navodio je detalje, ime hotela, broj hotelske sobe, detalje s posjete Carskome selu, imena restorana u kojima smo večerali, baleta koji smo gledali, detalje vođenja ljubavi, detalje o povratku noćnim vlakom u Moskvu, detalje o ljudima koje smo putem upoznali...